

Helsinški bilten

HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
Kneza Miloša 4, Beograd;
tel/fax. 011/3349-170; 3349-167;
e-mail: office@helsinki.org.rs
http://www.helsinki.org.rs

BR.153 // DECEMBAR 2019.

O ISTORIJSKOM REVIZIONIZMU

SRĐAN MILOŠEVIĆ

UVOD: REVIZIONIZAM KAO PREDMET ISTORIOGRAFSKE ANALIZE (REVIZIONIZAM U ISTORIOGRAFSKOJ ANALIZI)

Istorija – to je smuti pa prosp.
– HAKSLI, “Vrli novi svet”

U kultnom distopisjskom romanu *Vrli novi svet*, kao i u Orvelovoj *1984* i brojnim drugim žanrovski bliskim književnim ostvarenjima, istorijski sadržaji predmet su proizvoljnih modifikacija, što zapravo svedoči o postojanju svesti o značaju prošlosti, kao izvorišta legitimacije, ali i racionalnog objašnjenja sadašnjeg trenutka. Čak i kad je lažno, u savremenoj eri poželjno je da objašnjenje bude, odnosno izgleda kao racionalno, za šta je potrebno preokrojiti prošlost, istaći nevažno kao suštinsko, potisnuti bitno na marginu. Najmanje je poželjno otvoreno izmišljati, jer se takve intervencije najlakše razotkriju kao obmana.

O revizionizmu se može govoriti na različite načine. Iako je to očigledno pogrešan pravac, ipak se neretko mnogi istoričari i drugi kritičari negativnog stava prema revizionizmu pozivaju na poželjnost promena u nauci i uopšte, u predstavama o prošlosti, čudeći se osporavanju revizionističkog zahvata u toj oblasti. Time se želi

implicirati da su kritičari revizionizma zapravo sklerotični dogmatičari koji se protive napretku u saznavanju prošlosti.

To je, razume se, besmislena optužba: ne postoji istoričar koji drži do profesionalnog pristupa temama kojima se bavi, a koji bi se suprotstavio razvoju naučnog metoda, otkrivanju novih izvora ili pluralnosti interpretacija. Ono što je suština kada je reč o kritici revizionizma jeste stanovište da revizionizam podrazumeva zanemarivanje naučnog metoda, manipulisanje izvorima i sasvim proizvoljnu (re)interpretaciju prošlosti, koja dolazi iz određenog ideološkog predubeđenja. U tom smislu revizionizam je *tehnički termin* koji označava negativnu pojavu u predstavljanju i interpretaciji prošlosti. Za istraživačke, metodološke, teorijske i druge postupke preispitivanja saznanja o prošlosti, koji ne podrazumevaju vannaučne i vanteorijske impozicije, postoje drugačije kvalifikacije – kritičko preispitivanje, nova istraživanja, nove paradigme. Sve ove pojave dovode do, (nekada radikalne) promene u razumevanju prošlosti, ali nisu revizionizam u smislu koji taj pojam ima kao tehnički termin u

istoriografiji. U tom smislu nepotrebne su podele na legitimni i nelegitimni ili opravdani i neopravdani revizionizam i tome slično. One unose večnu debatu o samom pojmu, što je u najmanju ruku nepotrebna sholastička rasprava.

Revizionizam ne mora biti samo akademski. Javni revizionizam, u vidu radikalnog odbacivanja ili, pak, rehabilitovanja ličnosti ili epizoda iz prošlosti (promena naziva ulica, škola, javnih prostora, izmeštanja grobnih mesta, filmske i scenske produkcije), takođe je veoma prisutan i, po prirodi stvari, ima dalji i jači odjek od akademskog revizionizma. Posebno značajnu, *zvaničnu* dimenziju revizionizmu daju sudske rehabilitacije, ponavljanja sudskih postupaka iz prošlosti ili komisijsko preispitivanje prošlih događaja, koje inicira i podržava vladajuća struktura, koristeći rezultate takvih poduhvata za redefinisavanje kulture sećanja, a time i identiteta društva.

Čini se da su najbenignije, ali su istovremeno veoma paradigmatične manifestacije revizionizma promene u leksici, u imenovanju predmeta istraživanja, odnosno pojedinih ličnosti; to sve skupa ne mora nužno biti revizionizam, ali je često svojevrsna koncesija revizionističkom duhu vremena. Tako će Karađorđe ostati Karađorđe, čak će i Staljin ostati Staljin, ali Tito obavezno mora biti – Broz. Prvi svetski rat tako postaje Veliki rat, a o događajima koji su se zbili pre nove ere govori se kao o događajima u godinama pre Hrista. Te promene u govoru su ideološki iskazi i najčešće nemaju akademsko objašnjenje, iako se često baš takvima predstavljaju.

Revizionizam shvaćen, dakle, kao prodor nenaučnih i neteorijskih impozicija u naučno istraživanje prošlosti pojava je koja i sama zaslužuje da bude predmet istraživanja, kako metodoloških, tako i istorije istoriografije.

Revizionistički sadržaji, očekivano, služili su legitimizovanju ratnih politika devedesetih, a i dalje su aktuelni faktor destabilizovanja regionalnih odnosa. Revizionistički narativi postali su deo nacionalnih identiteta u regionu i bitan faktor uobličavanja tih identiteta. U tom pogledu svaka od zemalja ima specifična iskustva, ali je evidentno da se u gotovo svakoj od njih iz afirmativnih sadržaja kulture sećanja isključuju drugi. Najeklatantniji primer za to je *antifašizam*, koji je nacionalizovan do mere da sasvim isključuje njegovu ključnu ideologemu – *bratstvo i jedinstvo*, a u Srbiji se neretko ide do krajnjih konsekvenci, eksplicitnim isključivanjem postojanja ikakvog doprinosa pripadnika drugih naroda sa prostora Jugoslavije antifašističkoj pobedi. (Tako se u pojedinim formulacijama ide čak dotle da se uvodi status “antifašističkog naroda”, koji se priznaje samo Rusima, Poljacima i Srbima.) Različite forme revizionizma doprinose u svakoj od država stvaranju konfliktnih identitetskih sadržaja, kako prema unutrašnjem, tako i prema spoljašnjem *drugom*. Oficijelne, a naročito ekstremističke forme “kulture sećanja”, kao elementi identiteta, pretnja su ne samo stabilnosti, već i miru u regionu, u meri u kojoj su identitetski narativi pogodna ideološka legitimacija svakog sukoba.

OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR

JAVNI PROSTOR – FORUM ILI RING?**EVROPA: SPORNE REZOLUCIJE**

Od pada Berlinskog zida o reviziji istorije i o konsekventnom političkom revizionizmu uglavnom je govoreno u kontekstu postsocijalističkih društava Istočne Evrope. U procesu njihovog preobražaja u neoliberalna društva, promenjena slika prošlosti koja je često podrazumevala potpunu inverziju u tumačenju istorijskih događaja, ličnosti i procesa, postala je konstitutivni element novog ideološkog koncepta i oslonac brojnih desničarskih i konzervativnih pokreta i političkih narativa. U tranzicionim društvima pojam revizije je izgubio afirmativnu konotaciju (kao očekivano i podrazumevajuće upotpunjavanje znanja o prošlosti) i u kolokvijalnom i političkom govoru postao sinonim pojma revizionizam. Iznošenjem “novih” činjenica i novih vrednosnih interpretacija prošlosti, proizvedeni su opasni istorijski falsifikati kako bi bili podržani neprincipijelni kompromisi i legitimisane dubiozne političke figure i pokreti.

S protokom vremena, a posebno nakon globalnih promena koje su događaji od 11. septembra 2001, snažno podstakli, tumačenja navedenih termina dobila su nove okvire.

Indikativan primer kritičkog preispitivanja novih istorijskih tumačenja prepoznat je kao ključna ideološka alatka u pokušajima redefinisanja politike prošlosti u samoj Evropskoj uniji. Posebno je indikativan slučaj najnovije rezolucije koju je usvojio Evropski parlament na tu temu. Naime, 19. septembra 2019. godine, je većinom od 535 glasova za, 66 protiv i 52 suzdržana, usvojena rezolucija *Evropa se mora sećati svoje prošlosti, kako bi gradila svoju budućnost*. U tekstu Rezolucije stoji da je njen cilj “da proizvede zajedničko kolektivno sećanje na žrtve staljinizma i

nacizma, kako bi se podstakao otpor svim pokušajima ugrožavanja demokratije u savremenosti”. U kalendar evropskih komemoracija i proslava tako je upisan 25. maj kao Dan sećanja na heroje borbe protiv totalitarizma. Bila je to najnovija u nizu rezolucija, javnih slušanja i deklaracija koje su izjednačavale “dva totalitarizma” – fašizam i komunizam.¹

Ta je rezolucija, međutim, naišla na velika osporavanja i energična odbijanja u delu evropske javnosti. U inicijativi koja je pokrenuta sa ciljem njenog odbacivanja, organizacija *Transform Europe* je konstatovala da nije na jednoj instituciji, ili političkom telu da većinskom odlukom vrši promenu slike istorije: “Instrumentalizovanje istorije dekretiranjem revizionističkih predstava glavnih događaja poslednjeg stoleća, kako bi ih pretvorili u oružje u savremenim političkim bitkama, ne bi smelo da nađe svoje mesto u istinskoj demokratiji”.

Autori teksta su istakli da Rezoluciju vide kao pokušaj brisanja istorijskih činjenica i izjednačavanja zločinačkog nacističkog režima sa socijalističkim i komunističkim idealima. Iako

1 Parlamentarna skupština Saveta Evrope je 25. januara 2006, usvojila Rezoluciju 1481, kojom su osuđeni zločini komunističkih režima. Usledila su Javna slušanja o zločinima počinjenim od strane totalitarnih režima (u vreme slovenačkog predsedavanja 2008), Praška deklaracija o evropskoj svesti i komunizmu iz iste godine, a zatim i Deklaracija iz Viljnusa iz 2009, koju je usvojila Parlamentarna skupština Saveta za bezbednost i saradnju u Evropi. Na osnovu navedenih dokumenata je 23. avgust proglašen za Evropski dan sećanja na žrtve staljinizma i nacizma. Nakon proglašenja 23. avgusta za jedan od centralnih dana na novom evropskom kalendaru sećanja, u februaru 2010, je usvojena i Deklaracija o zločinima komunizma I predloženo formiranje međunarodnog suda koji bi se bavio zločinima komunističkih režima.

empirijski neutemeljena, Rezolucija je osmišljena sa ciljem da oslabi svaku opoziciju koja dolazi s leve strane političkog spektra. U tom smislu je posebno ukazano na praksu koja se sistematski vrši. Autori peticije su konkretnim primerom pokušali da ilustruju dramatiku trenutka i moguće katastrofalne posledice takve odluke istakavši da se na taj način iz kolektivnog sećanja “briše i Altiero Spinelli, italijanski komunista i politički zatvorenik od 1927, do 1943, i koautor Manifesta iz Ventotene, koji je jedan od utemeljitelja evropskih integracija i po kome je jedna zgrada Evropskog parlamenta s pravom nazvana”.

Međunarodna federacija boraca pokreta otpora – udruženje antifašista je takođe oštro kritikovala Rezoluciju kao “uskogrudu, dekretiranu i instrumentalizovanu”.

Primere revizionizma na prostorima Zapadnog Balkana je nužno posmatrati i u kontekstu navedenih kretanja u širem okruženju, ali je važno ukazati na autohtonost njihovog nastanka i razvoja koje je posebno uslovilo teško nasleđe raspada Jugoslavije i ratova devedesetih. Stoga ukazivanje na širi međunarodni okvir svakako omogućava jasnije razumevanje limita (ne)uspeha u borbi protiv revizionizma na prostorima nekadašnje Jugoslavije danas, ali nikako ne pruža potpuno objašnjenje.

SRBIJA: POKUŠAJI NACIONALIZACIJE ANTIFAŠISTIČKE BORBE

Promena slike prošlosti u javnom prostoru Srbije i Beograda već decenijama sistematski briše nasleđe socijalizma i Jugoslavije. Umesto da prošlost postane zalag novog ekonomskog i privrednog razvoja regiona i okvir daljeg širenja zajedničke kulturne sfere, postala je repozitorijum argumenata za sukobljavanja i konflikte u sadašnjosti. Način na koji se interpretiraju brojni društveni, kulturni, historiografski i ini fenomeni iz prošlosti predstavljaju okvir brojnih sukoba i tenzija.

Nacionalizacija istorijskih narativa je predstavljala dimnu zavesu kojom su u javnosti snažene političke tenzije i konflikti tokom postojanja Jugoslavije. Nakon njenog raspada taj način interpretiranja istorijskih tokova je novim političkim i ekonomskim elitama omogućio uspešno “pranje biografija” i legitimaciju sopstvenih pozicija iz vremena ratova devedesetih. Njihova platforma počiva na potpunoj negaciji snaga koje su Jugoslaviju dva puta stvorile i afirmaciji onih koji su učestvovali u procesu njene razgradnje i uništavanja.

Te se promene najdirektnije vrše u javnom prostoru menjanjem topografije gradova i nacionalizacijom geografskog krajolika u okviru različitih oblika novoinventovanih državnih simbola, spomenika, preimenovanja ulica i trgova, muzejskih postavki, uspostavljanja novog kalendar proslava i komemoracija. Javni prostor, koji je nakon pada Berlinskog zida definisan kao forum i prostor otvoren za dijalog je prerastao u ring. Heroji i martiri prethodnog jugoslovenskog vremena su nokautirani i udaljeni iz javnog polja i tako nestali iz kolektivnog pamćenja. Pripadnost komunističkom pokretu, kao i pripadnost drugoj jugoslovenskoj naciji su unutar novouspostavljenih država postali odlučujući faktori ekskluzije. Fizički javni prostor (koji svakako uključuje i virtuelni prostor interneta), iako primarno otvoren za povezivanja, postao je mesto agresivnog isticanja maksimalističkih zahteva za prekrajanje državnih teritorija.

U savremenoj Srbiji spomenici predstavljaju posebno važan element afirmacije ideje o novim savezništvima. Oni već duži niz godina jasno pokazuju udaljavanje društva od evropskih integracija i njegovo postepeno, ali sigurno usmeravanje ka Rusiji i Evropazijskoj uniji. Znatno pre nego što je došlo do formalnog zastoja na putu evropskih integracija, iz njih se jasno mogao naslutiti takav ishod. U Beogradu je najpre 2003. godine postavljen spomenik Svetom Savi, poklon ruskog skulptora i akademika Vjačeslava

Klikova. Šest godina kasnije je kao poklon Saveza ruskih pisaca u Beogradu postavljen spomenik Puškinu. Usledilo je 2011. godine uređenje Tašmajdanskog parka i postavljanje spomenika Gajdara Alijeva, dok je u Novom Sadu podignut spomenik azerbejdžanskom kompozitoru Uzeiru Hadžibakovu. Na stogodišnjicu izbijanja Prvog svetskog rata (2014) spomenik ruskom caru Nikolaju II je postavljen u glavnoj ulici Beograda, kao poklon ruske države, a dve godine kasnije (2016) na Novom Beogradu je podignut spomenik Žambilu Žabajevu sovjetskom pesniku kazahstanskog porekla. Unutar tog okvira su i spomenici Ćirilu i Metodiju (2006), Gavrilu Principu (2014), Borislavu Pekiću (2016) i narodnom heroju (iz ratova devedesetih) Milanu Tepiću (2017), dobili jasna ideološka usmerenja.

U praksi je potvrđen čuveni Kozelekov (Reinhart Koselleck) zaključak – iskustveni prostor je u potpunosti redefinisano u skladu sa novim horizontom očekivanja. Institucije muzeja, ne nužno i ne samo istorijskih muzeja, u tom kontekstu figuriraju kao posebno važne odrednice. Predstavljanje prošlosti u muzejima u diskursu estetizacije, trivijalizacije, ili kriminalizacije je konstitutivni element novog “režima istoricizma” (Franso Hartog). Politike sećanja savremene Evrope počivaju, između ostalog, i na istorijskim narativima koji se uobličavaju delovanjem dve vrste muzejskih institucija: muzeja Holokausta (i/ili muzeja

Drugog svetskog rata) i muzeja socijalizma. Tako definisane muzejske institucije u Srbiji još uvek ne postoje, iako su mnogi narativi o Drugom svetskom ratu i socijalističkoj Jugoslaviji dotaknuti na tematskim izložbama, ili u delovima stalnih postavki. Centralno mesto revizije na njima je izjednačavanje “dva pokreta otpora”, odnosno pokušaji nacionalizacije antifašističke borbe. Potreba da se delegitimiše i kriminalizuje široka platforma koja je objedinila različite etničke grupe u Drugom svetskom ratu – platforma partizanskog pokreta – proizilazi iz krajnjeg cilja, a to je brisanja sećanja na iskustvo zajedničkog života u Jugoslaviji. Širokim zahvatima u javnom polju tako se menjaju čak i još uvek živa lična sećanja. Stvaraju se novi društveni okviri pamćenja (Maurice Halbwachs) unutar koga postaje moguće izmeniti i lična sećanja. Oficijelna politika istorije počiva na interpretacijama koje brišu sećanje na internacionalizam socijalističke ideologije i na autentično jugoslovensko iskustvo.

Tako definisana slika prošlosti koja polazi od prevrednovanja Drugog svetskog rata i jugoslovenskog iskustva i koja relativizuje ratove devedesetih, nužno proizvodi konflikte u odnosima među državama regiona i udaljava njihova društva. Istovremeno, upravo takva tumačenja nailaze na oštre kritike i oponente koji postepeno artikuliraju nove vrednosne sisteme u opozitu tako definisanoj totalizujućoj predstavi prošlosti.

DUBRAVKA STOJANOVIĆ

UDŽBENICI ISTORIJE KAO UVOD U NOVI RAT

Stojan Cerović, pokojni novinar Vremena odavno je rekao da nam je prošlost neizvesnija od budućnosti. I bio je potpuno u pravu. Samo tokom poslednjih 30 godina, od pada Berlin-skog zida i početka raspada Jugoslavije, prošlost nam se "promenila" nekoliko puta. To znači da su dramatične političke okolnosti u kojima smo živeli uticale na promene vrednosti, paradigmi, istorijskih uzora, izbora heroja, antiheroja.

Studije kulture sećanja pokazale su da postoje mnogi agenti sećanja, nosioci poruka koje utiču na način na koji ćemo pamtili određene događaje. Od praznika, preko imena ulica do komemoracija i medija mnogo je nosilaca kolektivnog pamćenja. U njih spada i sistem obrazovanja, tačnije udžbenici istorije. Iako mnogi smatraju da se ne radi o relevantnom izvoru sećanja, jer daci generalno loše nauče istoriju, oni su veoma važan dokument. Na prvom mestu oni su jedini dokument s pečatom vlasti. Naime, udžbenike odobrava Ministarstvo prosvete, što znači da je to "proverena" i "odobrena" interpretacija prošlosti, način na koji treba da se sećamo naše istorije. Taj zvanični okvir je nešto što udžbenicima istorije daje snagu zvaničnog sećanja, koje treba uzimati kao propisanu nacionalnu istinu.

PROBE IN VIVO

Najveći dokaz za te tvrdnje je činjenica da su udžbenici istorije promenjeni u Hrvatskoj 1992, u Srbiji 1993, a u BIH 1994. godine. Ako se samo setimo kako su te godine izgledale u tim zemljama, u kojima se vodio rat, s hiljadama izbeglica i gotovo paralisanim životom ili u Srbiji sa sankcijama i hiperinflacijom, postaje jasnije koliko je važna "promena prošlosti", koliko čak i u tako teškim trenucima vlade ne prezaju od instrumentalizacije prošlosti. Bilo je neophodno staviti

sadašnjost u potrebni istorijski kontekst, naracija o bratstvu i jedinstvu koja je dominirala prethodnom generacijom školskih knjiga nije više smela biti tu, bilo je potrebno napraviti konfliktni model prošlosti u kome je neprijatelj "večno" isti, uloge se ne menjaju, a sadašnjost se prikazuje kao jedini mogući rezultat takve istorije.

Biti istoričar tokom poslednjih decenija na teritoriji bivše Jugoslavije bilo je gotovo neverovatno iskustvo, jer je istorija izgledala kao neka vrsta eksperimentalne nauke, gde se naučne probe vrše *in vivo*. Prva, već pomenuta promena trebalo je u potpunosti da izmeni odnos Srba i Hrvata, "od stoljeća sedmog", dakle od prvih zapisa o prošlosti Južnih Slovena. Trebalo je pokazati da je sukob jedini odnos u kome se oni mogu naći i time opravdati rat koji je bio u toku.

Druga promena dogodila se u Srbiji posle političkih promena 2000. godine, kada je u udžbenicima istorije gotovo u potpunosti promenjen odnos prema Drugom svetskom ratu. Partizani i četnici zamenili su mesta, pa su sada partizani bili ti koji su kolaborirali s okupacionim snagama i koji su vršili ratne zločine, dok su četnici spasavali narod i ponekad "batinali". Uloge su bile u potpunosti zamenjene, a opasna igra s fašizmom i antifašizmom dobila svoj puni zamah i to u okviru obaveznog školstva.

Slične opasne interpretacije mogu se naći i u udžbenicima svih zemalja naslednica Jugoslavije, a posebno u onim nastavnim jedinicama koje se odnose na socijalističku Jugoslaviju i na ratove devedesetih. Osnovni cilj bio je prikazati svoju stranu kao najveću žrtvu svih okolnih naroda, kao one koji su za zajedništvo najviše dali i od njega najviše izgubili. Ta samoviktimizacija je uvod u produbljivanje sukoba sa svima oko nas,

ali i za stvaranje paranoidne slike prošlosti, kao najbolje osnove za buduće sukobe. Zbog toga se može reći da su ratovi u bivšoj Jugoslaviji bili psihološki promenjeni zahvaljujući revizijama istorije koje su počele od početka osamdesetih godina, ali i da se jugoslovenski rat sada

prebacio na teren sećanja, da se glavne bitke sada vode oko obeležavanja pojedinih događaja iz devedesetih i da je osnovni smisao tih manipulacija upravo održavanje tenzija u regionu i priprema za eventualne buduće konflikte.

IVO GOLDSTEIN

HRVATSKI I SRPSKI REVIZIONIZAM: ZAKON SPOJENIH POSUDA

Između hrvatskih i srpskih revizionista niz je sličnosti, ali i bitnih razlika.

Srbi su za hrvatske revizioniste i ustašofile neka vrsta primordijalnog, iskonskog neprijatelja. Za srpske revizioniste to su, čini mi se, prvenstveno Albanci, ili, kako oni rado govore – Šiptari, potom, na neki način, bosanskohercegovački Muslimani/Bošnjaci, pa onda Hrvati.

Odnos prema Jugoslaviji je negativan u obje koncepcije, ali su uzroci i razlozi različiti. I tako bismo mogli nizati element po element.

Revizionizam se 1989/90, u Hrvatskoj pojavio kao historiografska retardacija i društveno-politička anomalija. Za razliku od zapadnih zemalja, u Hrvatskoj ga je od 1990, nova vlast, ponajprije sam predsjednik Franjo Tuđman, tolerirala i ohrabivala, a dijelom i uključila u svoj politički program.

Opće mu je obilježje i osnovno polazište – fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje (između ostalog, cilj je bio postizanje “jedinstva domovinske i iseljene Hrvatske”, slogan kojim je Franjo Tuđman tada obogatio hrvatski novogovor). Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjuje se najpozitivnije i nekritički se prenaglašava, a slabosti se, ili krivnje ekskulpiraju ili barem

minimaliziraju. Suprotne povijesne tendencije načelno se ocjenjuju negativno, a njihove se slabosti, ili krivnje nekritički predimenzioniraju. Te revizionističke težnje, u oba pravca, ne prezaju ni pred prešućivanjem i izvrđavanjem činjenica, što ponekad ide čak do direktnih krivotvorina i laži.

U krugovima i medijima koji su bili skloni i još uvijek jesu skloni tim idejama nije se (naravno) upotrebljavao termin revizionizam i revizionisti, jer ima negativnu konotaciju, već se govorilo o “državotvorcima”, “državotvornom” načinu razmišljanja, itd. “Državotvorstvo” je širi pojam od revizionizma i ne mora uvijek biti negativan. Dapače, neki od “državotvornih” projekata bili su posve logični i opravdani, poput knjige Hrvatske granice Ljube Bobana. Boban je, kao predsjednik hrvatske državne komisije za granice bio uključen u dokazivanje avnojevske granice Hrvatske, kao granica novostvorene samostalne Republike Hrvatske, što je tada, početkom devedesetih, bilo od ključne važnosti. “Državotvorstvo”, naposljetku, može biti i ono što se u međunarodnoj komunikaciji naziva procesom *state building*, dakle, “izgradnjom države”, što uključuje i bitne liberalnodemokratske elemente – trodiobu vlasti, građanska prava i slobode, itd. No, “državotvorstvo” je u Hrvatskoj od početka devedesetih značilo svođenje funkcije države na puku autoritarnu vladavinu unutar granica koje vlast

kontrolira, lišenu svih liberalnodemokratskih vrijednosti.

FETIŠIZACIJA DRŽAVE

Na taj je način i istraživanje povijesti svedeno, barem što se njih tiče, na priču o hrvatskoj državnosti, borbu za hrvatske interese protiv stranih presizanja, itd. Tijekom proteklih 30 godina termin “državotvorstvo” je u diskursu tih političkih centara moći zamijenjen sloganom “neupitne vrijednosti” koji uključuje prvenstveno Domovinski rat, a onda i neke druge događaje iz najnovije prošlosti.

Kao snažan argument fetišizaciji države i uopće, takvog načina razmišljanja bila je rečenica Franje Tuđmana koji je, kako je postajalo sve očiti-je da se Jugoslavija neumitno raspada, sve češće izjavljivao kako “hrvatski narod 900 godina žudi za državnom neovisnošću”, očito aludirajući na događaje iz 1102. godine, kojima je navodno ta neovisnost izgubljena. Naravno da ta neovisnost tada nije izgubljena. Riječ je o mitologemu koji su do krajnje konzekvence doveli još apologeti uspostave NDH 1941. godine, počevši od Ante Pavelića.

Naime, 1102. je na hrvatsko prijestolje samo došao vladar jedne strane – ugarske dinastije. Feudalci u srednjem vijeku nisu bili predstavnici svojeg naroda, već svojeg staleža. Kada bi se dolazak strane dinastije na prijestolje nekog kraljevstva odmah smatrao gubitkom samostalnosti, velik dio europskih nacionalnih povijesti ne bi postojao – primjerice, Englesku su 1066, osvojili Normani iz sjeverne Francuske, a u XVI stoljeću prebogatim Španjolskom vladali su Habsburgovci! A Hrvatska je sve do 1918. godine, na ovaj ili onaj način, makar koliko ograničeno, čuvala državopravni kontinuitet koji su očituje u postojanju Sabora i njegovim autonomnim poslovima. Kad bi ova teza o gubitku samostalnosti 1102, čak bila i točna, to ne bi značilo da je točna i teza o “devetstoljetnoj žudnji

hrvatskoga naroda za samostalnom državom”. Naime, ideja o potrebi postojanja nacionalne države prirodom se stvari nije ni mogla javiti prije XIX stoljeća, jer se tek tada stvaranjem građanskog sloja pokreće proces nacionalne integracije, pa onda i nacionalnih država u Europi. A, i tada je, od početka druge polovine XIX stoljeća, osnivanje samostalne države u programu imala samo Stranka prava, dok su druge stranke zagovarale, u tom trenutku realističniji pristup koji je tražio reviziju Nagodbe iz 1868. Godine, ili tome slično. Pri tome su artikulirali interese, sudeći po izbornim rezultatima, dijela glasačkog tijela koji se ne može zanemariti. Konačno, dio pravaša je na prijelazu u XX stoljeće zagovarao oslon na Austriju. Stoga valja s priličnim ogradama tvrditi da je samostalna država bila “višestoljetna žudnja hrvatskog naroda”. Bilo kako bilo, tečajem povijesti, stvaranje samostalne države 1991, time ne dobiva niti ne gubi na važnosti.

U tom kontekstu, ustaška Nezavisna Država Hrvatska (NDH) odjednom se pojavljuje u relativno pozitivnom svjetlu, bez obzira na njezinu nacifašističku bit, na njeno totalno političko i ratno svrstavanje na stranu povijesnoga Zla, na genocidne i druge zločine koje je počinila (jer ona “nije bila samo fašistička tvorevina, već i izraz stoljetnih težnji hrvatskoga naroda za samostalnom državom”). Nasuprot tome, slabosti i krivnje obiju jugoslavenskih država, a osobito zločini počinjeni u njihovo ime, apsolutiziraju se i generaliziraju do te mjere, da bi postali argumenti rigidnoj nacionalističkoj politici, te po mogućnosti opravdanje ustaškim zločinima ili bar njihovoj relativizaciji.

OSNOVNI UZROCI REVIZIONIZMA

Uzroci hrvatskog revizionizma mnogostruki su, a mogu se svesti na tri osnovna.

Najprije, tijekom 45 godina socijalističke Jugoslavije fenomenu ustaštva i NDH krajnje se rijetko pristupalo analitički trijezno, a najčešće

s paušalnim apriorističkim ocjenama, često i preuveličavanjima, potkrijepljenima dosadnom propagandističkom frazeologijom. Istovremeno, partizanski i komunistički ratni i poslijeratni zločini bili su pod najstrožim embargom. Kad je krajem osamdesetih godina demokratizacija političkog i društvenog života to omogućila, nastupila je eksplozija druge krajnosti. Otkrivanja partizanskih i komunističkih zločina postala su medijske senzacije i korištena kao propagandistička građa za ksenofobično i političko huškanje, a ustaški su zločini prekrivani umjetnom maglom relativizacije, opravdavanja i prešućivanja.

Drugo, motivi autora koji se u Hrvatskoj bave historiografskim revizionizmom najčešće nisu znanstveno proučavanje bliže prošlosti, već određeni politički ciljevi. U najmanju ruku može se reći da tom poslu pristupaju s političkim predrasudama, na crti vladajuće politike iz devedesetih godina XX stoljeća i od 2015, do sada. U pravilu je riječ o desnim ili ekstremno desnim političkim orijentacijama, kojima je jedno od osnovnih obilježja to da se ne žele dolično suočiti sa zločinima koje su počinile ustaške vlasti za vrijeme NDH. Početkom devedesetih snažan je bio i utjecaj onog ekstremnog dijela hrvatske političke emigracije koji nije raskinuo s ustaštvom. Tada je došla na vlast stranka koja je ubrzo proglasila "pomirdbu ustaša i partizana", kao jednim od temelja svog političkog programa. Cilj je bio da se prevladaju podjele u hrvatskom nacionalnom korpusu i u hrvatskom društvu općenito. Međutim, da bi se to postiglo moralo se s ustaštva skinuti odijum vjernog nacifašističkog saveznika i počinitelja masovnih ratnih zločina i genocida. Time je ustaštvo trebalo dobiti bar kakav-takav legitimitet za sudjelovanje u izgradnji hrvatskog društva u okruženju dominirajuće europske liberalne demokracije. Pokazalo se da je to nemoguće bez radikalnog historiografskog revizionizma s neizbježnim negiranjem ili falsificiranjem činjenica.

Da stvari od početka ne funkcioniraju onako kako je to Tuđman zamislio, iskazala su u otvorenom pismu predsjedniku države, još ujesen 1993, šestorica intelektualaca: "U ime navodnog nacionalnog pomirenja dozvolili ste invaziju ustaških simbola, pjesama, preimenovanja, prekrajanje povijesti, šovinističke istupe i postupke, koji mijenjaju ustavom zacrtani demokratski identitet zemlje, pa Vaše povremene antifašističke izjave djeluju poput neuvjerljivog paravana i nedovoljno ublažuju mnogostrane pogubne sumnje o eventualnom budućem fašističkom razvoju hrvatske države".

Naime, NDH nije bila ništa od onoga što je po svom nazivu navodno, trebala biti i što joj je Franjo Tuđman u svojim projekcijama namijenio da bude. Naime, nije bila nezavisna, jer je bila nacifašistički protektorat. Na njezinu su teritoriju i njemački nacisti i talijanski fašisti, svaki u svojoj okupacijskoj zoni imali punu vlast, te su radili što su htjeli. Nadalje, to nije bila ni država, jer država, između ostaloga, podrazumijeva i uređen odnos prema svojim građanima/stanovnicima, a mnogobrojni izvori svjedoče kako je vrhuška na vlasti svjesno podržavala stanje anarhije. Naposljetku, to nije bila ni hrvatska država, jer kakva je to hrvatska država u kojoj nema Hrvatskog primorja i Dalmacije, Međimurja i Baranje, ali jesu u njoj neki "drevni" hrvatski gradovi, poput Foče i Čajniča? I u kojoj su najveći gradovi na obali Senj, Trogir i Makarska, te Dubrovnik daleko na jugu. Sve u svemu, stvaranje NDH je bila prijevara koju su ustaše htjeli podmetnuti Hrvatima i svim hrvatskim građanima. Formalnopravno, ali i stvarno, bilo bi bolje, umjesto da se govori "u doba NDH", koristiti termin "u doba okupacije".

Osim toga, po uspostavi NDH ustaško je vodstvo nastojalo stvoriti atmosferu trijumfalizma. Ono samo bilo je opijeno iznenadnim uspjehom, te je širilo posve nerealni optimizam da će novostvorena država odmah ostvariti golem svakovrsni napredak, pošto se riješila beogradske

vlasti, te postala sastavnim dijelom “novog poretk” s Reichom na čelu. Međutim, simpatije koje je NDH imala u dijelu javnosti ubrzo su ustupile mjesto razočaranjima, jer su se već do ljeta 1941, jasno pokazali rezultati katastrofalne ustaške politike na ekonomskom, političkom i vojnom planu.

I treće, hrvatski historiografski revizionizam dijelom je bio reakcija na bujanje srpskog

nacionalizma i historiografskog revizionizma osamdesetih godina. Začeci tih tendencija u Srbiji bili su vidljivi već i dvadeset godina ranije, u tekstovima književnika, poslije i političara Dobrice Ćosića: “Srpski narod je u današnjem svetu, valjda, znan najviše po velikim žrtvama i patnjama za slobodu, koja tvori idejnu bit srpske kolektivne duhovnosti i morala”.

MILIVOJ BEŠLIN

ISTORIJSKI REVIZIONIZAM KAO OSNOVA NACIONALISTIČKE IDEOLOGIJE

U društvima s nacionalističkom ideologijom kao ključnim legitimacijskim okvirom, antifašizam nije i ne može biti preovlađujuća vrednost. Relativizacija i banalizacija antifašističkog nasleđa u Srbiji traje već punih četvrt veka, još od rušenja druge Jugoslavije, utemeljene na antifašističkom vrednosnom konsenzusu. Više od 20 generacija se formatiralo u društvu u kome vrednosti antifašizma, ne samo da nisu bile dominantne, već su ustupile mesto idejama nacionalizma, ksenofobije, neofašizma, rehabilitacije kvislinga iz Drugog svetskog rata – što je za posledicu imalo nasilje, rat, zločine, pljačku, odsustvo bilo kakve društvene solidarnosti i ljudske empatije. Nije negiranje i kompromitacija antifašizma, kao i glorifikacija nacionalističkih kolaboracionista, jedini uzrok istorijskog ponora pred kojim smo se kao društvo i kao pojedinci našli, ali je vrlo bitan. Prećutkivanje i difamiranje vlastitog antifašističkog pokreta, rušenje i sistematska nebriga o spomenicima NOB, masovna preimenovanja imena ulica i trgova (samo u Beogradu više od 900 imena), ukidanje praznika itd, ne svedoče o prošlosti, nego prevashodno o sadašnjosti – čega jedno društvo iz bogate i složene istorije želi i hoće da se seća, zavisno već od vrednosne orijentacije koju namerava da neguje. Treba

li pomenuti poražavajuću činjenicu da je Srbija jedina država na postjugoslovenskom prostoru koja ne obeležava nijedan datum iz svoje antifašističke borbe.

REAFIRMACIJA VREDNOSTI PORAŽENOG KVISLINŠTVA

Plansko i sistematsko zatiranje antifašističkog, partizanskog nasleđa u Srbiji počelo je krajem osamdesetih godina prošlog veka, paralelno sa uzletom nacionalizma i počecima falsifikovanja istorije i rehabilitacije četničkog, kolaboracionističkog pokreta. U rat za koji se Miloševićeva Srbija spremala nije se moglo ući sa nadnacionalnim, antifašističkim i levičarskim tradicijama Narodnooslobodilačkog pokreta, utemeljenog na principa stvarne nacionalne ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda. Nacionalistička opozicija Miloševiću je bila čak i radikalnija u svom istorijskom revizionizmu. Generisanje mržnje, agresija i početak krvavog sukoba za ostvarenje velikodržavnih ambicija mogli su biti kompatibilni isključivo sa reafirmacijom vrednosti poraženog kvislinštva iz Drugog svetskog rata. Utoliko se po ciljevima (stvaranje velike, etnički čiste države komadanjem susednih republika) i

metodama (rat, zločini, etničko čišćenje) oružani sukob devedesetih nije puno razlikovao od rata koji su četnici pokušali da vode četrdesetih godina. Zbog toga je pitanje antifašizma, ne samo problem odnosa prema Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji, nego i pitanje odnosa prema ratovima iz devedesetih godina XX veka.

Ipak, verovatno i dalje od režima iz devedesetih godina otišle su vlasti posle 2000, kada nastupa plima istorijskog revizionizma i pokušaja rehabilitacije četnika Draže Mihailovića, Milana Nedića i mnogih drugih protagonista, osuđenih za kolaboraciju i masovne ratne zločine u Jugoslaviji počinjene tokom Drugog svetskog rata. Uporedo sa navedenim procesima, udžbenici istorije su nametali isključivo politički motivisanu interpretaciju navedenih zbivanja, a nakon toga sve grane vlasti su mogle da započnu naporan posao temeljnog falsifikovanja istorije Drugog svetskog rata i negiranja vlastitog antifašizma urušavanjem naučnih dostignuća ne samo jugoslovenske nego i svetskih historiografija. Zakonodavna vlast je donosila revizionističke zakone, kojima je nametana pervertirana slika istorije; izvršna vlast je formirala specijalne državne komisije za kopanje zemnih ostataka (Draže) Mihailovića i otkopavanje dokaza o navodno zločinačkom karakteru partizana; dok je sudska grana vlasti

u zemlji koja je sinonim za bezakonje i odsustvo pravne sigurnosti, gubila vreme i novac kako bi oslobađala krivice dokazane ratne zločince i kolaboracioniste iz Drugog svetskog rata, proizvođači pri tom najsramnija obrazloženja zasnovana na grotesknim i lako dokazivim neistinama i falsifikatima uz obilje elementarnog neznanja.

Protagonisti istorijskog revizionizma svojim odlukama “pišu” istoriju, ali vlastitu, ostavljajući budućim generacijama pisane tragove o svom radu, svojoj ideologiji i svom intelektualnom i profesionalnom (ne)poštenju. Saznanje o prošlosti se menja, ali ne i ona sama, međutim, i to saznanje se može menjati samo uz uvažavanje metodoloških okvira zanata istoričara, držeći se činjenica i izvora. Povratkom istorijskim izvorima trebalo bi još jednom ukazati da istoriju ne pišu ni sudije, još manje političari ili novinari, kao što je neće napisati ni aktuelni protagonisti dominantne i sveprožimajuće nacionalističke ideologije, koja bi svoje ideološke pretke i uzore, vojne i moralne gubitnike, da po svaku cenu upiše u redove antifašista. Istorija se piše čvrstim utemeljenjem u metodološkim pravilima i principima struke, uvažavajući fundamentalnu stajnu tačku zanata istoričara – raspoložive i relevantne istorijske izvore.

ALEKSANDAR SEKULOVIĆ

VREME DEKADENCIJE

Siloviti nastup istorijskog revizionizma, koji je, sa rehabilitacijom četništva i njegovog vođe Draže Mihailovića, Srbiju pogodio kao elementarna nepogoda, samo je jedan od segmenata, iako vrlo važan, svetsko-istorijskog revanšističkog pohoda filozofije državnog egoizma protiv ideje internacionalizma. Ovaj revanšistički pohod traje već nekoliko decenija i uspeo je, bar kako sada stoje stvari, da, nekada moćnu ideju internacionalizma baci na margine društvene svesti. Svoje zlatno doba ideja internacionalizma doživela je kad je njen glavni nosilac – Pokret nesvrstanih zemalja – bio u naponu snage, u periodu 1960-1980. U to vreme glavne teme intelektualnog angažmana bile su opasnost od izbijanja svetskog nuklearnog sukoba, glad i siromaštvo u nerazvijenim zemljama, dužničko ropstvo, stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka, borba protiv kolonijalizma, klimatske promene i bezdušno uništenje prirodne sredine. Svoj vrhunac, ili svoju labudovu pesmu, ideja internacionalizma doživela je sa “novim mišljenjem” Mihaila Gorbačova. To “novo mišljenje” bilo je očajnički apel da se zaborave efemerni i sebični partikularistički interesi i da se u centar društvene pažnje i akcije stave interesi čovečanstva kao celine. Gorbačov je tom “novom mišljenju” prineo najveću moguću žrtvu rečima, da nije u pitanju sudbina socijalizma već sudbina planete i života na njoj. Svet je jedinstven i “svi smo mi”, kaže Gorbačov, “putnici u jednom istom čamcu – Zemlji, i ne smemo dopustiti da on bude potopljen. Novog Nojevog kovčega neće biti”.

Ideja internacionalizma potkopavala je same temelje lokalnih oligarhija i njihova kontraofanziva uskoro je usledila. Pod maskom zaštite nacionalnih interesa i suvereniteta pojavili su se razni izolacionisti, suverenisti i branitelji navodno ugroženog nacionalnog dostojanstva, od SAD

i Brazila, Britanije i Mađarske, do Kine i Rusije, koji su, kao, na primer, kod nas, poručivali da se “Srbija saginjati neće”, iako joj to niko nije ni tražio. Ovim samozvancima je, da bi pribavili legitimitet, kao hleb bila potrebna destrukcija internacionalizma i povezivanje sa nekim, stvarnim ili izmišljenim slavim precima, odnosno, kad je reč o zemljama učesnicama u sukobu s fašizmom, bila im je preko potrebna nova interpretacija zbivanja i aktera iz doba Drugog svetskog rata. Tako je nastao istorijski revizionizam.

Ono što je važno uočiti jeste da se istorijski revizionizam zasniva na gigantskoj laži, da fašizam nije porazila ideja internacionalizma, već ideje i pokreti državnog i nacionalnog egoizma. Kad se jednom uspe da se u mentalni sklop nekog društva unese takva kapitalna laž, onda se čitav sistem vladavine državnog egoizma zasniva na neprekidnom nizu malih i velikih laži. U tom sklopu je i floskula nosilaca državnog i nacionalnog egoizma da su oni navodno, branitelji slobode i da se podjednako bore protiv svih totalitarnih režima, da su podjednako neprijatelji i fašizma i komunizma. Kad ovim navodnim slobodarima postavite jednostavno pitanje – da li su antifašisti, nema nikakve šanse da dobijete normalan odgovor “da”, već oni uvek i obavezno dodaju “da, ali smo i antikomunisti”, iako ih o tome niko nije pitao. Ovo stavljanje u istu ravan fašizma i komunizma, izjednačavanje onih koji su oslobodili Aušvic sa onima koji su ga sagradili, predstavlja grubo moralno ogrešenje, ali je istovremeno i ideološka mimikrija koju je lepo razobličio vođa Zemljoradničke stranke Dragoljub Jovanović. On je, kako podseća Olivera Milosavljević, rekao da onaj koji govori “ni fašizam ni komunizam”, ustvari podržava fašizam “samo što nema hrabrosti da to i prizna”.

...

Da se sada vratimo na početak i na svetsko-istorijski sukob između državnog egoizma i internacionalizma. Često se može čuti da je filozofija državnog egoizma realistična, da vodi računa o onome što savremeni svet stvarno jeste i da ima svoje utemeljenje u principu "državnog razloga", koga su još srednjevekovni mislioci postavili kao legitiman princip političkog delovanja i upravljanja društvom. Nasuprot tome tvrdi se da je internacionalizam emotivna i moralna kategorija sa utopijskim sadržajima koji odudaraju od aktuelnog stanja u svetu i njegovih ekonomsko-tehničkih svojstava.

Ništa pogrešnije od toga. Filozofija državnog egoizma je bekstvo od stvarnosti, zabijanje glave u pesak i nevođenje računa o dramatičnim izazovima sa kojima se savremeni svet suočava. Ona smatra da se opasnosti opšteg nuklearnog

sukoba, dramatične klimatske promene i uništenje prirodne sredine, opasnosti koje proizlaze iz regionalnih sukoba, ili iz nadmetanja vodećih zemalja sveta, biti najlakše savladane ako se o njima ne priča previše. Nažalost, ova infantilna ravnodušnost, ovaj savremeni konformizam i nihilizam imaju duhovnu prevagu. Surovi realizam internacionalizma, koji poziva na sveopšti napor i na žrtvovanje nekih trenutnih koristi radi budućnosti, sveo je njegove pristalice na usamljena ostrva u moru dominantne kratkovidosti. A, i ta ostrva, kao što je Evropska unija, kao što je mala Švedanka Greta, ili kao što je, na našim prostorima, Crna Gora koja se brani od istorijskog revizionizma i rehabilitacije četništva i protiv koje srpski nacionalizam vodi totalni hibridni rat – i ta ostrva izložena su snažnoj ofanzivi državnog egoizma, odnosno, u našem slučaju, etničkog idiotizma koji nastupa pod zastavom revizije istorije. Veliko je pitanje da li će oni uspeti da odole toj ofanzivi.